

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2015

Recenze | Anotace

Laura Fónadová

Nenechali se vyloučit: sociální vzestupy Romů v české společnosti

/Kateřina Sidiropulu Janků

Martin Koubek

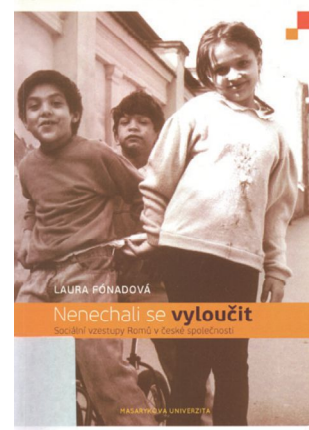
Zápas o uvozovky: interpretační rámce a repertoár jednání pro-romského hnutí

/Martin Pfann

Anton Weiss-Wendt (ed.)

The Nazi genocide of the Roma: Reassessment and Commemoration.

/ Michal Schuster

Laura Fónadová

Nenechali se vyloučit: sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie).

Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2014, 131 s., ISBN 9788021065741.

Vydání knihy Laury Fónadové nesporně zaplnilo určité informační vakuum – náklad knihy byl záhy po jejím vydání v roce 2014 rozebrán, což u knih s romskou tematikou není úplně obvyklé. Tématem knihy, jak je patrné již z jejího názvu, jsou způsoby a okolnosti sociálního vzestupu Romů v české společnosti. To, že takový jev není samozřejmý a je mu potřeba věnovat samostatnou badatelskou pozornost, dokazuje autorka v úvodní části knihy, stejně jako dále poukazuje na to, že sociální vzestup s sebou v případě Romů nese jisté vnitřní napětí, specifickou problematičnost. Na rozdíl od etnických Čechů, musí totiž, pokud začnou na statusové škále stoupat, prověřovat a obhajovat (jak před sebou, tak před ostatními) povahu své romské etno-kulturní identity.

Rozsahem nevelká kniha (131 stran textu) je členěna do osmi kapitol, k nimž je přiložen shrnující závěr. Knihu symptomaticky uvozuje citát Radka Bangy, zpěváka formace GIPSY.CZ, který podle svých slov za svůj sociální vzestup platí symbolickým vylučováním z obou pomyslných etnických komunit – české a romské. První čtyři kapitoly jsou konvenčně strukturovanou vědeckou rozpravou uvozující vlastní analýzu, která společně se zhodnocením výsledků následuje v druhé části knihy.

První kapitola se pokouší odpovědět na otázku, proč „v současnosti patří Romové k jedné z nejvíce sociálně znevýhodněných skupin v české společnosti“ (s. 10). Na úvod se autorka vyrovnává s pojmáním Romů jako etnické skupiny, ať již z hlediska kulturního, nebo socioekonomického. Tento její záběr, který dostupné vědění v oblasti romské identity a etno-identifikace zdaleka nevyčerpává, je nejspíš veden pragmaticky, a to až na práh etnického esencializmu (dále v textu, jmenovitě na s. 51 autorka jednoznačně zařazuje etnicitu mezi další askriptivní charakteristiky typu pohlaví a věk, taková simplifikace je však, domnívám se, možná jen v parametrech kvantitativní sociologie, kterou autorka ve své práci také využívá, nicméně není to v její práci metoda jediná, a rozhodně ne stěžejní). Fónadová tak v první kapitole postupně zmiňuje ty aspekty romské identity a etno-identifikace, které jsou bezprostředně použitelné v následné analýze sociálního vzestupu třinácti vypravěčů. První kapitola je pak rámována do širší geopolitické situace střední a východní Evropy (například s pomocí studie Jánose Ladányiho a Ivána Szelényiho – Ladányi, Szelényi 2001). Časově průběh povahy sociální marginalizace Romů autorka dělí do obvyklých period 1918–1945, 1945–1989 a 1989–současnost. Její historický přehled se

soustředí především na sociálně-politická opatření doplněná dostupnými demografickými indikátory, konkrétně údaji o vzdělání a přiznanými národnostními charakteristikami Romů, které jsou dostupné ve srovnávací zprávě UNDP z východoevropského regionu (Ivanov 2002). Nelehkého úkolu stručně, ale dostatečně analyticky přesně postihnout fenomén marginalizace Romů v ČR se Laura Fónadová zhostila dobře, jen mne zarazilo, že zde zcela chybí zmínka o Svazu Cikánů-Romů, který představoval důležitý mezník v poválečném vývoji nastíněné situace (Holomek 1999, Víšek 1999). Autorka první kapitoly uzavírá souhrnem oblastí, v nichž je možné pozorovat sociální znevýhodnění; jsou jimi trh práce, životní standardy a vzdělávání. Z této triády pak vychází formulace výzkumného problému i analýza dat, se kterou se můžeme seznámit dále.

Druhá kapitola představuje tři sociologická vysvětlení nerovných šancí – strukturální, kulturní a smíšené, přičemž autorka sama se přiklání k třetímu hledisku, i když jí zvolená metoda sběru dat dovoluje spíše se vyjádřit k aspektům kulturním. Třetí kapitola představuje a dále analyzuje překážky v sociální mobilitě, které jsou specifické pro etnické menšiny, a to včetně diskuse nad proměnou pozice konceptu asimilace v sociálních vědách i politické praxi 20. století. Diskuse asimilačních teorií se však nijak zvlášť na empirické části práce neprojevila a autorka se k ní vrací až v úplném závěru knihy.

Na druhé a třetí kapitole je patrné, že autorka v současné době (i v době, kdy knihu psala) působí na katedře veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity, stejně jako je patrná její přiznaná spřízněnost se sociologem Tomášem Katrňákem, který se dlouhodobě věnuje problematice reprodukce sociální nerovnosti a habituálním volbám v souvislosti se vzdělávacím systémem. Konceptuální kapitoly jsou pro nezasvěceného čtenáře poněkud hutnějším čtením, představují ale dobrý rezervoár pro badatele v oblasti sociální mobility a sociálních šancí. Obě tyto kapitoly zároveň nejvíce připomínají původní tvar textu, tedy stejnojmenné disertační práce autorky, kterou v roce 2011 úspěšně obhájila na katedře sociologie FSS MU. Až na drobné modifikace zůstala struktura textu nezměněna, což knihu zanechává ve formátu, který je srozumitelný spíše pro akademické čtenáře. Ostatní by možná mohli knihu nejdříve otevřít na shrnující osmé kapitole s názvem „Přiblížit se většinovému prostředí“. Tato kapitola je vtáhne do uvažování o vzestupné sociální mobilitě Romů v české společnosti lépe než teoretická rozprava o konceptualizaci romské etnicity či možných vysvětleních existence sociálních nerovností, sociální mobility a specifík sociální mobility pro etnické skupiny.

Po stručné a spíše obligátní metodologické části (kapitola č. 4) se čtenáři konečně otevře svět sociálně úspěšných Romů; svět hořkosladkého vítězství píle, štěstí a rodinného zázemí těch několika málo z Romů žijících v České republice, kterým se sociální vzestup daří. Fónadová na základě analýzy třinácti polostrukturovaných rozhovorů (autorka sběr dat ukončila poté, co zaznamenala teoretické nasycení zkoumaných témat) definuje tři ideálně typické mobilitní dráhy českých Romů v produktivním věku 28–54 let. I po opakovaném čtení pro mne ale není snadné tyto tři dráhy od sebe jasně odlišit, pokusím se je zde tedy parafrázovat tak, aby byly jasnější rozdíly mezi nimi.

První mobilitní dráha by se dala nazvat „vítězství píle“. Příběhy v ní obsažené odkazují na aktivní přístup rodičů sledovaných „úspěšných Romů“ ke vzdělávání. Jako až mrazivé se jeví, jak zásadní měli na mluvčí vliv učitelé/učitelky na prvním stupni – jinými slovy, pokud by pedagog děti v tomto klíčovém životním období v jejich úsilí nepodpořil, možná by i s rodiči svou snahu vzdali. K aktuální situaci v českých školách v tomto kontextu doporučuji čtenáři knihu Etnická rozmanitost ve škole (Jarkovská et al. 2015). Mluvčí zařazení do této mobilitní dráhy konstatují distancování se od méně úspěšných demografických blízkých, otázkou ovšem je, zda toto není obecným, etnicky nespecifickým rysem vzestupné sociální mobility. Ekonomická transformace v roce 1989 tyto vypravěče zastihla vybavené na to, aby se chopili nových šancí, a ti je využili ve svůj prospěch.

Druhou mobilitní dráhu bychom mohli nazvat „štěstí přeje připraveným“. Mluvčí, ne nutně se středoškolským či vysokoškolským vzděláním, se po roce 1989 uplatnili v nově vznikajícím sektoru, a to v sociální péči o Romy, kteří naopak ekonomickou transformaci na tržní hospodářský systém nezvládli a zaznamenali prudký sociální pád z bezpečných a dobře finančně zajištěných, povětšinou dělnických pozic. Tyto „romské bílé límečky“ hodnotí svou vzdělávací kariéru spíše chladně, často si vzdělání doplnili až v průběhu výkonu nových povolání v sektoru sociální práce, kde po nich byla vyžadována maturita či vysokoškolský diplom.

Třetí mobilitní dráha nejvíce odpovídá známé tezi Pierra Bourdieu o habituální reprodukci. Týká se „úspěšných dětí úspěšných rodičů“. Mluvčí přiznávají, že vždy byli jako rodina „jiní“, jejich rodiče měli zpravidla maturitu či vysokou školu a odmalička své děti směřovali výkonostně a pro-edukativně. Ukazuje se, že vysokoškolské vzdělání rodičů nenávratně mění rodinný modus vivendi co se týče vzdělání. Nejde zdaleka jen o to, že by vysokoškolští rodiče od svých dětí očekávali dorovnání nastavené laťky, spíše je vzděláním a vysokými očekáváními na časovou i všeobecnou náročnost vzdělávacího procesu dítěte ovlivněna celková atmosféra v rodině a fungování domácnosti. Vedle ekonomické pragmatiky se zde prosazuje perspektiva, že vzdělání je prostě potřeba, i když je pracné a tato práce se nemusí bezprostředně zúročit.

Shrnující osmou kapitolu považuji za velmi zdařilé vystižení různých odstředivých i dostředivých sil, mezi kterými jsou sociálně stoupající Romové v české společnosti napínání. Nastínění orientace mluvčích na integraci a hodnoty majority, vztahu k integraci, vlastních ambicí, role učitele/ky na prvním stupni i přetrvávající stigmatizace výstižně shrnuje závěrečný mezititulek kapitoly: „Mezi Romy Romové, mezi Čechy Češi“.

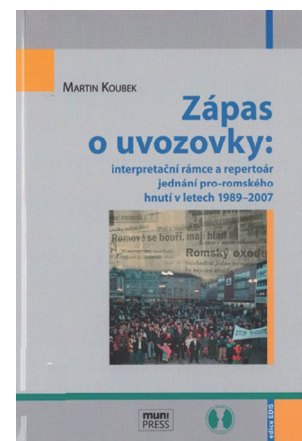
V závěrečné deváté diskusní kapitole pak autorka vysvětluje samotný název knihy „Nenechali se vyloučit“. Podle ní je vyjádřením aktivních sil jedinců a rodin, které napírají proti strukturálnímu trendu sociální exkluze. Je škoda, že nedošlo na explicitnější diskusi ohledně dichotomie dobrovolných a nedobrovolných minorit (Ogbu 2004) reformulované autorkou na pět typů adaptace na sociálně a ekonomicky znevýhodněnou situaci. Autorka však alespoň naznačila, kudy by se mohl ubírat navazující výzkum tohoto v českém prostředí stále spíše neprobádaného tématu.

Kateřina Sidiropulu Janků¹

Literatura

- HOLOMEK, K. 1999. Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům. In: *Romové v České republice: (1945–1998)*. Praha: Sociopress, 290–310.
- IVANOV, A. et al. (eds.). 2002. *The Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap*. Bratislava: United Nations Development Programme.
- JARKOVSKÁ, L., LIŠKOVÁ, K., OBROVSKÁ, J., SOURALOVÁ, A. 2015. *Etnická rozmanitost ve škole: stejnost v různosti*. Praha: Portál.
- LADÁNYI, J., SZELÉNYI, I. 2001. The Social Construction of Roma Ethnicity in Bulgaria, Romania and Hungary During Market Transition. *Review of Sociology*, 7 (2), 79–89.
- OGBU, J. 2004. Collective identity and the burden of ‘acting White’ in Black history, community, and education. *The Urban Review* 36, (1), 1–35.
- VÍŠEK, P. 1999. Program integrace: Řešení problémů romských obyvatel v období 1970 až 1989. In: *Romové v České republice: (1945–1998)*. Praha: Sociopress, 184–218.

1 Autorka působí na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
E-mail: katerinasj@fss.muni.cz

Martin Koubek

Zápas o uvozovky: interpretační rámce a repertoár jednání pro-romského hnutí v letech 1989–2007.

Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2013, 189 s.

Problematika integračních přístupů státu k Romům po roce 1989 je stále aktuálním tématem, které rezonovalo i v akademické obci napříč obory. Tuto debatu v úvodu také Martin Koubek stručně shrnuje (když odkazuje např. na Jakoubka 2005, 2008; Jakoubka a Hirta 2006, Hirta 2008, Baršu 2005, 2008) a uvádí, že v rámci této diskuze se vedl i spor o pojmenování Romů. Následná poměrně ostrá diskuse „*se posunula i na stránky některých českých deníků*“ (s. 12). Ve své dizertační práci Martin Koubek uvádí, že se symbolem této diskuze stalo používání uvozovek ve spojení s označením Romové. Užití nebo neužití uvozovek odráželo symbolické zachycení názorových pozic ohledně role etnoemancipačních snah samotných „Romů“, respektive „romských aktivistů“, či „romského hnutí“. Podle Koubka autoři v této diskuzi na romské hnutí pohlíželi „*spíše jako na objekt v akademickém sporu, ať už bylo potřeba ho odsoudit či podpořit, nikoliv jako na aktéra zapojeného a reagujícího na společenský a politický kontext a příležitosti*“ (s. 13).

Koubek ve své práci k tomuto „zápasu o uvozovky“ nabízí odlišnou perspektivu. Jak naznačuje název knihy, snaží se odpovědět na otázku, jak se proměňovaly etnoemancipační snahy romských a pro-romských aktivistů po roce 1989. Tedy jak sami aktivisté „*zápasí, o uvozovky, o své požadavky, cíle, o své postavení, o své pojmenování*“ (s. 13).

Záměrem prý nebylo napsat práci o Romech, ale užít teorii rámování, která je běžně používána v anglo-americkém prostředí k výzkumu sociálních hnutí. Autor se jako politolog zaměřuje na výzkum sociálních hnutí, forem politického protestu a výzkumu subkultur. Výše zmíněnou debatu nad integračními přístupy se snaží popsat s nadhledem, vnímá ji jako jeden z aspektů ovlivňujících vývoj romského hnutí jakožto předmětu práce a jak píše, nejde mu v práci o to najít řešení této debaty, ale „*o analytické zmapování určitých úseků projevů romských a pro-romských aktivistů a částečně i menšiny, která se potýká s největší diskriminací v současné české společnosti*“ (s. 170).

Za přínosný považují způsob, kterým autor pro svou práci kriticky redefinuje termín „romské hnutí“, respektive „pro-romské hnutí“. Oproti jiným autorům (Krčík 2002, Kašparová 2014), kteří definují hnutí podle etnického klíče, definuje Koubek hnutí jeho předmětem, nikoli identitou členů či stoupenců hnutí. Za „(pro)romské hnutí“ tedy v knize nejsou považováni jen Romové bojující za svá práva, ale skupina lidí, která bojuje za práva Romů a za jejich rovnější postavení ve společnosti.

Hlavním výzkumným materiálem jsou romské a pro-romské časopisy a noviny (*Romano Kurko, Romano gendalos, Romano lil, Romano hangos, Romano vodi, Kereka* apod.), které

autor zpracovává pomocí mikro-diskurzivní analýzy, jejíž základní jednotkou je „interpretační mikrorámec“. Rámce jsou jakási témata, která se v článcích opakovaně objevují (např. romský národ, sociálně vyloučení, občané, kočovníci, diskriminace ve školství, skinheads, ghetta, chudoba, nezaměstnanost, nezájem Romů, spory v hnutí, romské elity, granty, úspěch na trhu, zodpovědnost politiků, podpora identity a kultury, politická participace, domobrana, zvýhodnění na trhu). Tato témata poté autor třídí pomocí dalších nadrámců (sebeidentifikace, diagnóza a prognóza situace, motivace k akci) do tří oblastí (socio-ekonomická, politická, kulturní). Výsledkem je mapa, která ukazuje častost rámců a způsob, jakým na sebe reagují v daných obdobích. Analýza pro-romských periodik je doplněna o analýzu protestních událostí v Koubkem sledovaných obdobích, která čerpá z článků z mainstreamového tisku (*MF Dnes*, *Právo*). Tato část výzkumu pomáhá ozřejmit prostředí a širší kontext, ve kterém se hnutí pohybuje.

Koubkův výzkum neomezuje pro-romské politické hnutí jen na oficiální romské politické strany, romské politiky a jejich aktivity (jako tomu je u Krčíka 2002, Kašparové 2014 nebo Pečinky 2009) v rámci institucionalizované politiky (zastupitelské demokracie), ale snaží se zahrnout veškeré aktéry a situace, jejichž tématem byla etnická emancipace Romů, tedy i demonstrace, protesty, přímé akce, politická hnutí, spolky, nevládní organizace a okolní kontext.

Pomocí map a grafů Koubek zřetelně ukazuje, že pro-romské hnutí prošlo v letech 1989–2007 znatelným vývojem. Z hlediska integračních přístupů pluralismu a asimilace, jakožto obecnějších rámců, které autor staví do protikladu, můžeme sledovat, že požadavky, repertoár jednání, ale i sebedefinice pro-romského hnutí se od roku 1989 do roku 2007 výrazně posunuly od pólu pluralismu, tedy kulturní diverzity a tolerance rozdílů, k pólu asimilace, jež směřuje spíše k individuálnímu zařazení Romů do majoritní společnosti a nezvýrazňování etnických specifíků.

Období mezi lety 1989 a 1992 je charakteristické nástupem nového režimu, který přiznává Romům status národnostní menšiny a odmítá asimilační přístup režimu minulého. Hnutí vidí řešení v oficiální politické sféře, tedy zformování silné romské politické strany nebo zformování jednotného romského hnutí situovaného do občanské sféry. Koubek to interpretuje tak, že v rámci hnutí byla v nové demokracii po revoluci rozšířena představa a očekávání, že Romové se mohou vlastní činností a participací emancipovat a integrovat do české společnosti.

Tato interpretace není novým zjištěním, ale je zajímavé porovnat tuto náladu z porevolučních let s následujícím vývojem končícím v roce 2007, kdy začínají být zřetelné dopady ideologie nového režimu. Spolu s divokou privatizací z devadesátých let se projeví i negativní aspekty silně individualistického pojetí zodpovědnosti a svobody a mnoho Romů a Romek je stále strukturálně vytlačováno na okraj společnosti. Z analýzy pak plyne, že i v pro-romském hnutí samotném dominuje socio-ekonomická poloha asimilačního charakteru nad etno-revitalizační polohou, a to ve všech sledovaných rámcích. Způsob, jakým si pro-romské hnutí v posledním sledovaném období představovalo řešení jím akcentovaných problémů, se naprosto obrátil. Hnutí spoléhá spíše na pomoc od společnosti, na grantové zdroje a dotace jednotlivým neziskovým organizacím. Chápe se méně jako „hnutí“, které dosahuje svých požadavků občanskou aktivitou a politickou participací, ale spíše jako skupina profesionálních nevládních organizací, které poskytují sociální služby Romům, místo aby vytvářely mobilizační potenciál k akci a samoorganizaci. Dalo by se říct, že problematika etnické menšiny se přeznačila na problematiku sociálně vyloučených a otázka rovných práv a nediskriminace na otázku chudoby a ghett.

Jedním z faktorů proměny hnutí byl i zmíněný „spor o uvozovky“. Akademická debata o (multi-kulturalistickém, liberálním) pojetí romské integrace a definici příjemců podpory postupně postupovala do veřejné debaty, následně ovlivnila přístup české vlády vůči Romům, ale byla také důležitým diskurzivním momentem pro samotné romské hnutí. Zde je možná dobré zmínit jeden problém Koubkovy analýzy. Z výsledných map, například těch vztahujících se k poslednímu období (tj. 2006–2007), se zdá, jakoby sledované „romské hnutí“ samo sebe nejčastěji identifikovalo se

„sociálním vyloučením“. Hnutí si sice jistě částečně osvojilo novou rétoriku vládních koncepcí integrace, ale zřejmě zde došlo i k určitému metodologickému omylu autora – totiž k prolnutí identifikace lidí jako objektu, za který subjekt (proromské hnutí) bojuje, s jeho vlastní sebeidentifikací (tedy se sociálním vyloučením), což je ve výsledku velmi matoucí. Pokud se právě na konci zkoumaného období z hnutí stává síť organizací, které poskytují sociální služby „sociálně vyloučeným“, těžko se budou aktéři tohoto hnutí sami označovat jako sociálně vyloučení.

Kniha představuje publikovaný text disertační práce. Zatímco autor například pro odborníka velmi poutavě a přehledně prezentuje výše zmíněnou teorii rámování a rámovacích procesů, pro čtenáře, který si chce laicky počít o vývoji romského etno-emancipačního hnutí, je kniha spíše trochu bludištěm, ve kterém si musí nejdříve nastudovat celý terminologický aparát, aby se dozvěděl, „jak to tedy vlastně všechno bylo“.

Na Koubkově „zápasu o uvozovky“ považuji za nejpřínosnější, že přispívá k demytizaci pojmu „romské hnutí“. Namísto hledání řešení integrace (zda emancipovat nebo neemancipovat) popisuje skrze romská média vývoj hnutí, jeho představ a cílů. Koubek ukazuje, že pro-romské hnutí nikdy nebylo homogenní skupinou se statickou ideologií, nýbrž sítí vztahů, které neustále reagovaly na okolní kontext, jehož popis je součástí knihy.

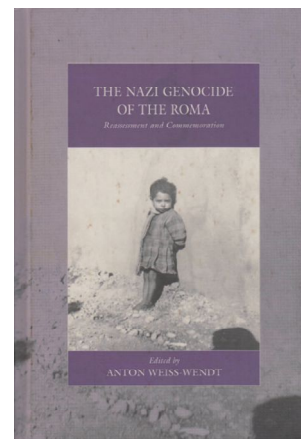
Bylo by zajímavé vidět, jak by Koubek analyzoval další vývoj pro-romského hnutí po roce 2007, například mobilizaci Romů a Neromů v reakci na rasistické demonstrace a pochody majority k místům obývaných Romy, které se odehrávaly od roku 2008 zejména v severočeských městech. Jeho kniha může být inspirací k další studii.

Martin Pfann¹

Literatura:

- BARŠA, P. 2005. Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů. *Politologický časopis*, 12 (1), 67–79.
- BARŠA, P. 2008. Konstruktivismus a politika identity. Odpověď Tomáši Hirtovi a Marku Jakoubkovi. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Romové a cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled*. Plzeň: LEDA, 210–245.
- HIRT, T. 2008. Trampoty s multikulturalismem, konstruktivismem a „konstruktivistickým multikulturalismem“. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Romové a cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled*. Plzeň: LEDA, 246–258.
- JAKOUBEK, M. 2005. Apologie kulturomů (Odpověď Pavlovi Baršovi). *Politologický časopis*, 12 (2), 181–195.
- JAKOUBEK, M. 2008. Geneze Romů a Baršova ontologie *per acclamationem* aneb Debata pokračuje. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Romové a cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled*. Plzeň: LEDA, 259–290.
- JAKOUBEK, M., HIRT, T. 2006. *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- KAŠPAROVÁ, I. 2014. *Politika romství – romská politika*. I. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KRČÍK, J. 2002. *Romské politické hnutí v České republice v letech 1989–1992*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- PEČÍNKA, P. 2009. *Romské Strany a Politici v Evropě*. Brno: Doplněk.

¹ Autor je studentem Semináře romistiky Katedry středoevropských studií Univerzity Karlovy v Praze.
E-mail: martin.pfann@gmail.com

Anton Weiss-Wendt (Ed.)

The Nazi genocide of the Roma: reassessment and commemoration.

New York – Oxford: Berghahn Books, 2013, 284 s., ISBN 978-0857458421.

V sérii War and Genocide (Válka a genocida) nakladatelství Berghahn Books připravil roku 2013 editor Anton Weiss-Wendt sborník příspěvků pod názvem *The Nazi genocide of the Roma: reassessment and commemoration* (Nacistická genocida Romů: přehodnocení a připomínání).

Anton Weiss-Wendt, který v tomto sborníku shromáždil celkem devět odborných příspěvků, působí jako vedoucí výzkumného oddělení Centra pro studium holocaustu a náboženských menšin (Center for the Study of the Holocaust and Religious Minorities) v norském Oslu. Zabývá se především tématem holocaustu na území Estonska a dalších pobaltských zemí, rasovou vědou v hitlerovském Německu a vyrovnáváním se s holocaustem po druhé světové válce i v současnosti.

Editor symbolicky sborník věnoval německému historikovi Michaelu Zimmermanovi (1951–2007), který je oprávněně považován za jednoho z předních odborníků na téma holocaustu Romů. Ačkoliv jeho předčasné úmrtí znamená pro historiografii dějin Romů velkou ztrátu, předložený sborník ukazuje, že se postupně etabluje mladší generace vědců, kteří úspěšně navazují na Zimmermanovu práci.

Sborník spojuje několik inovativních regionálních studií s eseji o problematice poválečného německého vyrovnávání se s genocidou Romů a o vývoji vzpomínání a připomínání si této genocidy. Kniha obsahuje případové studie předních odborníků na dané téma, které jsou důležitým příspěvkem na poli současného výzkumu nacistické genocidy Romů ale i holocaustu obecně. Autoři přináší celou řadu nových pohledů, interpretací a důkazů, které diskuzi o tomto tématu posouvají dále. Jmenujme například téma německé okupace Sovětského svazu a působení vraždících jednotek Einsatzgruppen SS v příspěvcích o situaci na území Ruska a Ukrajiny.

V jednotlivých příspěvcích sborníku se používá termín „nacistická genocida Romů“, který má potvrzovat vědecky zdokumentovaný průběh pronásledování tohoto etnika za druhé světové války (oproti dříve prosazovanému, dnes již překonanému názoru, že pronásledování mělo pouze sociální, resp. kriminální důvody). Nicméně je tím také vyjádřeno stanovisko v dlouhotrvající (neuzavřené) terminologické diskuzi. Editor se spolu s příspěvateli kloní spíše na stranu těch, kteří odmítají pod pojem „holocaust“ zahrnout kromě genocidy židovské i romskou

a termín „nacistická genocida Romů“ jim připadá jako příhodný a odpovídající, což ostatně deklaruje také samotný název sborníku.

Obsáhlý úvod sborníku z pera editora A. Weisse-Wendta je spíše dalším odborným příspěvkem – esejí, neboť poskytuje nejen potřebné představení sborníku, jeho obsahové shrnutí a zasazení do kontextu (přehled vývoje výzkumu holocaustu Romů), ale také otevírá některá témata k diskuzi (např. zda pronásledování Romů za druhé světové války označovat za perzekuci či genocidu).

Sborník analyzuje pronásledování Romů v nacisty ovládané Evropě za druhé světové války, přičemž shromážděné případové studie se věnují situaci na území dnešní Francie, Rakouska, Rumunska, Chorvatska, Ukrajiny a Ruska. Jako celek pak přináší množství důkazů, které dokládají návaznost nacistického pronásledování Romů na předválečné období a potvrzují úmysl nacistického režimu vyvraždit romské obyvatelstvo jako jednu skupinu. Masové vyvražďování Romů, jakkoliv nekonzistentní nebo zeměpisně omezené, získalo totiž v průběhu doby systematický charakter a postupně zahrnovalo stále větší část romské populace bez ohledu na sociální postavení jednotlivců. To zřetelně dokumentují kapitoly o pronásledování Romů na území Ukrajiny a severozápadního Ruska, jejichž autory jsou Mikhaíl Tyaglyy (Nazi Occupation Policies and the Mass Murder of the Roma in Ukraine / Nacistická okupační politika a masové vraždění Romů na Ukrajině) a Martin Holler (The Nazi Persecution of Roma in Northwestern Russia: The Operational Area of the Army Group North, 1941–1944 / Nacistická perzekuce Romů v severozápadním Rusku: operační území Skupiny armád Sever, 1941–1944). Německá policie a armáda totiž své nepřátelství vůči romskému obyvatelstvu často zdůvodňovaly obviněním ze zrady a špionáže, na základě čehož se stále více rozšiřoval okruh pronásledovaných.

Jak Weiss-Wendt píše v úvodu sborníku, jednotlivé texty sborníku shodně ukazují dva základní modely, které hrály během druhé světové války důležitou roli v genocidě romského obyvatelstva. I přes velké množství protichůdných vyhlášek a předpisů vydaných různými činiteli a úřady, konečný osud Romů obvykle nakonec do značné míry závisel na přístupu místních (civilních, policejních a vojenských) úřadů a orgánů. Oficiálně deklarovaná „dědičná asociálnost“ Romů pro ně byla důvodem pro různá „preventivní opatření“ (policejní dohled, násilná oddělování dětí od jejich rodin, různé formy věznění), která postupně nabírala na intenzitě a vedla až k (ne)systematické genocidě (masové popravy a vraždění v koncentračních táborech). To mimo jiné vyplývá právě z příspěvků od autorky Shannon L. Fogg (Assimilation and Persecution: An Overview of Attitudes Toward Gypsies in France / Asimilace a perzekuce: přehled přístupů k Cikánům ve Francii) a autorů Floriana Freunda (Genocidal Trajectory: Persecution of Gypsies in Austria, 1938–1945 / Genocidní trajektorie: perzekuce Cikánů v Rakousku, 1938–1945), Alexandera Korby (Ustaša Mass Violence Against Gypsies in Croatia, 1941–1942 / Masové násilí Ustašovců proti Cikánům v Chorvatsku, 1941–1942) a Vladimira Solonariho (Ethnic Cleansing or “Crime Prevention”? Deportation of Romanian Roma / Etnická čistka nebo „prevence zločinnosti“? Deportace rumunských Romů).

Závěrečné tři kapitoly se zabývají právě oním v názvu knihy uvedeným připomínáním. Po válečné selhání státních orgánů na cestě ke spravedlivému vyrovnání se s proběhlou genocidou na příkladu Německa v souvislosti s odškodňovacím procesem analyzuje autor Gilad Margalit (The Justice System of the Federal Republic of Germany and the Nazi Persecution of the Gypsies / Právní systém Spolkové republiky Německo a nacistická perzekuce Cikánů) a též autorka Nadine Blumer (Disentangling the Hierarchy of Victimhood: Commemorating Sinti and Roma and Jews in Germany's National Narrative / Rozuzlení hierarchie obětí: připomínání Sintů a Romů a Židů v národním narativu Německa). Kolektivní paměť Romů samotných, ale také aktuálními politickými a odbornými debatami, které se vztahují k tématu

holocaustu tohoto etnika, se zabývá Sławomir Kapralski (*The Aftermath of the Roma Genocide From Implicit Memories to Commemoration / Následky romské genocidy od implicitních memoárů k připomínání*).

Součástí sborníku je také jednak výběrová bibliografie (bohužel jediným zástupcem, který se vztahuje k československému, resp. českému teritoriu, je článek Jiřího Lípy *The Fate of the Gypsies in Czechoslovakia under Nazi Domination* z roku 1990), základní medailony přispěvatelů a souhrnný (jmenný, místní a věcný) rejstřík.

Dotčená antologie nemusí zaujmout pouze odborníky na toto konkrétní téma z dějin Romů, ale může sloužit také jako užitečný soubor esejů pro pedagogy. V oblasti historiografie holocaustu Romů je sborník rozhodně důležitým krokem, nicméně při pohledu na seznam příspěvků vidíme, že není úplným (což potvrzuje i sám editor), neboť nezahrnuje další důležité regiony, v nichž k nacistické genocidě Romů docházelo. Bylo by jistě záhodno podívat se například také na území bývalého Československa, Polska, Maďarska, balkánských států či Španělska a Itálie. Ještě více by se tak ukázala různorodost perzekučních a genocidních přístupů k Romům v rámci Evropy, a zároveň by se tím i vyjevila oprávněnost hovořit nejen o „nacistické genocidě“, ale přímo o „holocaustu“.

Michal Schuster¹

¹ Autor je historik, momentálně pracuje pro Institut Tereziánské iniciativy v projektu Databáze obětí holocaustu Romů v České republice. E-mail: michal.schuster@centrum.cz